

Л.І. Карпова-Чемерис, кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

ЕТИЧНА КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНЬОГО ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРА

Розглянуто проблеми формування етичних якостей майбутнього військового лідера у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах. Проаналізовано пошук ефективних шляхів формування етичної культури офіцера.

Ключові слова: формування, етичні якості, етична культура, лідер, методика.

У Концепції реформування та розвитку Збройних Сил (ЗС) України на період до 2017 року, яка визначає основні напрями їх реформування відповідно до принципів і пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки і оборони, пріоритетом навчального процесу у ВВНЗ буде формування у майбутніх командирів високих лідерських якостей.

В цих умовах особливо гостро встає необхідність формування етичних якостей майбутніх військових лідерів, основою яких є такі: честь, гідність, обов'язок, моральна відповідальність, патріотизм.

Актуальність формування етичних якостей військових лідерів обумовлена наступними обставинами:

– у військовій сфері реалізуються передові досягнення наукової думки, використовується новітнє озброєння та військова техніка, що потребують до себе не тільки професійного рівня підготовки військовослужбовців, але й правильного, грамотного управлінського підходу їх до розробки оптимальних моделей управлінської культури в процесі формування нової сутності та статусу Збройних Сил. Управлінська культура офіцера, що відповідає найвищим вимогам, стає не тільки запорукою успішного вирішення військово-професійних завдань, а й умовою виконання армією свого вищого призначення – забезпечення військової безпеки громадян України;

– істотні зміни військово-політичної ситуації у світі, динаміка соціально-економічної, політичної, духовно-моральної обстановки в країні вимагають оновлення ЗС України, підготовки для них високопрофесійних офіцерських кадрів;

– основна мета створення нового вигляду ЗС України полягає у здійсненні прориву в розвитку військової культури. Йдеться про високу ефективність модернізації сил і засобів, які повинні забезпечуватися переважно якісними параметрами як у вдосконаленні озброєння, бойової техніки, розвитку військової науки, так і в підвищенні рівня управлінської культури самих військовослужбовців;

– сучасному офіцеру необхідні знання, навички, вміння та якості, які впливають на ефективність управлінської культури особистості керівника; тільки володіючи ними, він може успішно виконувати сьогодні бойові

завдання. Проте, слабо розроблено механізм стимулювання професійного зростання офіцера сучасної Української армії в плані його духовного розвитку, вдосконалення загальної та управлінської культури;

– в умовах суспільної нестабільності духовно-етичні цінності виявилися знищеними; сформувалося покоління молодих офіцерів, які володіють прагматичною системою цінностей і мотивів поведінки. Формування високої духовності як сукупності патріотичних, політичних, моральних, інтелектуальних і культурних якостей, етичної культури, є важливою складовою створення сучасної високопрофесійної армії, розвитку управлінської культури українського офіцера.

Етичні якості носять загальнолюдський характер, сприймаються та розвиваються всіма людьми в умовах суспільно-історичних змін цивілізації. Етичні якості не існують у відриві від інших особистісних якостей. Вони як би накладаються на всі види якостей, ушляхетнюючи їх, додаючи людській діяльності гуманістичне значення, емоційну насиченість.

Формування етичних якостей майбутнього військового лідера відбувається протягом усього його життя та служби, проте найбільш сензитивним періодом в їх формуванні є час навчання у військовому вузі.

Особливістю етичних якостей як ядра моральної культури особистості офіцера, його духовних особистісних якостей є те, що вони соціальні за своєю природою, але індивідуальні за формами виразу.

Військовими педагогами й психологами моральна культура розглядається як основа професійної культури військовослужбовців (О.В. Барабанщиков, В.П. Давидов, В.В. Ягупов та ін.); як головна складова змісту особистісно орієнтованого виховання військовослужбовців, індивідуального підходу у виховній роботі (С.М. Левченко, І.М. Науменко та ін.); як цінності, що визначають спрямування навчально-виховного процесу вищого військового закладу (М.Ф. Феденко, Е.П. Утлик та ін.). Ними окремо вивчаються важливі аспекти виховання моральної культури майбутнього військового фахівця, зокрема, військової етики та її категорій (Д.А. Волгогонов, Б.М. Сапунов, Н.Д. Табунов та ін.); військового обов'язку, морально-психологічної стійкості й готовності мужньо переносити тягар сучасної війни (М.Й. Варій, А.С. Миловидов, Г.Д. Темко та ін.); дисциплінованості та відповідальності військовослужбовців (І.В. Біжан, М.І. Нещадим та ін.).

Зарубіжні вчені (Дж. Джиббс, Дік Фуллер, Л. Роуз, Л. Расс та ін.) піднімають питання моральної зрілості офіцерів, їхньої загальної культури, соціоморальної рефлексії, а отже – діагностики моральної вихованості, співвідношення моралі й культури.

Аналіз науково-педагогічної літератури та практики роботи військових керівників і педагогів з формування у офіцера етичних якостей показує, що багато командирів і викладачів випробовують утруднення у формуванні етичних якостей. Тому проблема формування етичних якостей військовослужбовців ВВНЗ є однією з найважливіших стратегій педагогічної науки.

В сучасних умовах гуманістично орієнтоване навчання та виховання в рамках професійної підготовки майбутніх військових фахівців повинне бути спрямоване, перш за все, на формування таких особистісних якостей, як: адекватне сприйняття дійсності, конструктивне, поважне відношення до навколишньої природної і соціальної сфери, духовно-гуманістичне вдосконалення і творча соціально-значуща діяльність, відчуття гідності, відповідальності, патріотизму та обов'язку, висока етична культура, військова честь.

Необхідність розробки теоретико-методологічних і організаційно-методичних основ формування етичних якостей майбутніх військових фахівців ВВНЗ, проектування адекватної педагогічної методики приречені деякими суперечностями між: збільшенням вимог суспільства і ЗС України щодо духовно-етичного вигляду офіцера, його етичної культур і недостатньою діяльністю ВВНЗ з етичного навчання та виховання офіцерів, загостренням проблеми виховання майбутніх офіцерів, пов'язаних із специфікою професійної діяльності і розширенням ряду вирішуваних професійних задач, що вимагають від військового фахівця високого рівня розвитку моральності, з одного боку, і відсутністю в практиці організації освітньо-виховної діяльності ВВНЗ педагогічної методики формування етичних якостей – з іншого боку, якістю етичної вихованості офіцерів і рівнем професійної готовності офіцерського складу вузів до освітньо-виховної діяльності в сучасних соціокультурних умовах.

Ці суперечності визначають проблему, суть якої полягає у виявленні науково-педагогічних і методичних підходів до ефективного формування етичних якостей майбутніх військових фахівців за допомогою проектування та реалізації в навчально-виховному процесі ВВНЗ продуктивних педагогічних методів.

Проблема пошуку ефективних шляхів формування етичних якостей військового фахівця набуває особливої актуальності, стає найважливішим напрямом науково-практичних пошуків. Науковий аспект проблеми полягає: в теоретичному обґрунтуванні необхідності та можливості підвищення рівня сформованості етичних якостей майбутніх військових фахівців ВВНЗ в процесі їх професійної підготовки, що вносить істотний внесок в подальший розвиток теорії і методики професійної освіти; розгляді теоретичних підстав і розробці продуктивних педагогічних методів, спрямованих на ефективне формування особистості майбутнього військового фахівця, здібного до гуманістичної діяльності та реалізації професійних функцій відповідно до етичних пріоритетів сучасного соціально-професійного середовища. Практичний аспект складає розробку практичних положень і методичних рекомендацій, які б ефективно вирішували задачі формування етичних якостей офіцерів в сучасних соціокультурних умовах.

В сучасній науковій літературі визначений цілий ряд загальносоціальних властивостей, що дозволяють визначити такі етичні якості, як військова честь, гідність, обов'язок. Особливе місце серед цих якостей займає

військова честь як становий хребет духовності українського військовослужбовця.

Для узагальнюючого визначення військової честі необхідно виділити її саму інтеграційну властивість. Таким виступає та синтезуюча роль, яку честь грає в духовному вигляді особистості озброєного захисника Вітчизни.

Честь – поняття моральної свідомості й категорія етики, що включає в себе моменти усвідомлення індивідом свого суспільного значення й визнання цього значення з боку суспільства. За змістом і природою відображеного в ній морального відношення, поняття честі аналогічно поняттю гідності. Будучи формою прояву відношення індивіда до самого себе й суспільства до індивіда, честь, як і гідність, відповідним чином регулює поведінку людини й ставлення до нього з боку оточуючих. Але, на відміну від поняття гідності, поняття честі ґрунтується не на принципі рівності всіх людей у моральному відношенні, а на їхній диференційованій оцінці (залежно від соціального стану особистості, релігійної, расової, національної, класової, професійної й колективної належності або репутації). Однією з різновидів професійної честі є військова честь – внутрішні моральні якості й принципи військовослужбовця, які характеризують його поведінку, відношення до виконання військового обов'язку; одна з категорій військової етики.

Отже, категорія честі в етиці пов'язується із суспільною оцінкою та визнанням моральних заслуг і гідності людини як представника певної спільноти (нації, держави, міста, військового колективу тощо) і як виконавця конкретної соціальної ролі, діяльності (батьків, професіонала, військового тощо). Категорія військової честі розкриває відношення військовослужбовця до себе та відношення до нього людей, суспільства відповідно до конкретних заслуг людини. Поняття честі припускає у відношенні до особистості міру пошани і тих почесностей, які вона заслужила своїми справами.

Виходячи із суспільної, особистої оцінки та самооцінки, український офіцер усвідомлює особливу соціальну значущість своєї ратної праці. Таке усвідомлене виконання ним почесного обов'язку базується на любові до Батьківщини, вірності військовій присязі. Це складає ідейну підставу, фундамент військової честі військовослужбовця Української армії.

Необхідно додати і те, що ряд авторів: Д.А. Волкогонів, В.І. Вдовюк, Е.П. Гаркуша та ін., які досліджували військову етику, вважають, що військова честь робить значний вплив на особистість в цілому і додає їй більш високу спрямованість.

Насамкінець, процитуємо Д.І. Писарева: „Треба, можливо, пройти цілий курс моральної гігієни, який скінчиться не тим, що людина наблизиться до ідеалу, а тим, що вона зробиться особистістю” (Демидова Н.В. Писарев Д.І., М.: 1969. – 223 с.). Моральні цінності, мабуть, і складають той смисловий простір, у межах якого можливі моральне очищення, моральна гігієна, які дозволяють людині здійснитися як особистості.

Другою етичною якістю визначається гідність офіцера. Категорією „гідність,, в етиці прийнято позначати об'єктивну цінність особистості, її соціальну значущість як відповідну, адекватну з людською сутністю, тобто

ту якість, за якої людина чинить так, як належність її сутності та призначенню, як повинна чинити саме людина. У широкому сенсі слово „гідність” означає цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності. Гідність у вузькому сенсі – це оцінка людиною себе як моральної особистості, що значуща для оточення, для суспільства. У даному випадку ми маємо справу з позитивним оціночно-емоційним ставленням до себе у формі свідомості та почуття власної гідності. Повага до самого себе чи почуття власної гідності – це те, що більш за все підносить людину. Почуття гідності успішно розвиваються та функціонують на основі усвідомленого ставлення до себе як до суб’єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов’язків і прав людини та громадянина. Це почуття укріплюється, якщо індивід усвідомлює та переживає те, що вільно і повно може виявити свої здібності та можливості, реалізувати свою активність і творчість. Тобто почуття власної гідності виступають у вигляді синтетичної самооцінки моральних якостей в їх системній єдності. Отже, гідність як етичну категорію слід визначити як об’єктивну, суспільно-моральну цінність особистості, а також потребу та власну оцінку людиною своєї моральної цінності. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, самоповага, осмислена гордість за себе.

Поняття гідності настільки тісно взаємопов’язане з поняттям честі, що іноді досить складно чітко визначити відмінності в їх змісті. Честь і гідність – показники моральної цінності людини. За допомогою них визначається моральність і окремої людини, і колективу, і навіть суспільства. Але між цими поняттями існує різниця, яка полягає в тому, що гідність – це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє визнання, самоповага, а честь означає зовнішнє визнання, оцінку дій, діяльності особистості військовослужбовця з боку інших.

Третя етична якість – військовий обов’язок. Законодавчі акти та нормативні документи України, зокрема Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Закон про Збройні Сили України, Воєнна доктрина України, Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України, Закон України про військовий обов’язок і військову службу наголошують, що військовий обов’язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

Військовий обов’язок. – обов’язок військовослужбовця захищати свій народ, свою Батьківщину, в той же час це – професійний обов’язок. Структура військового обов’язку є стійким, закономірним взаємозв’язком когнітивного (свідомість військового обов’язку), емоційного (почуття військового обов’язку) і конативного (діяльнісно-вольового) елементів. Три елементи, що виділяються, тісно зв’язані між собою і в рівному ступені залежать один від одного. Їх єдність і ступінь розвитку одночасно є

результатом і критерієм професійно-етичної зрілості військовослужбовця. Чим вище його рівень, тим більш єдиним є свідомість, почуття військового обов'язку та його практична реалізація. Військовий обов'язок робить вплив на розвиток і вдосконалення етичних, а також інших суспільно-службових відносин, знаходячи наявність своїх функцій: спонукальної, пізнавально-інформаційної, оцінної, регулятивної, інтеграційної, ціннісно-орієнтуючої, комунікативної, організаційно-виховної, ідеологічної (політичної), креативної.

Окрім вищеперелічених, етичні якості, які обов'язково необхідно сформувані у майбутнього офіцера, визначаються як моральна відповідальність і патріотизм. Патріотизм військовослужбовця – етична, внутрішня, свідома готовність до виконання службових обов'язків, подолання будь-яких труднощів, до будь-яких жертв в ім'я захисту Вітчизни.

Таким чином, етичні якості офіцера, визначаючись внутрішньою необхідністю особи виконувати моральні вимоги, певним чином мотивують соціальну та професійну діяльність, спонукають військового фахівця до систематичних дій відповідно до своїх етичних установок і моральних вимог суспільства та армії.

Ефективну організацію процесу формування етичних якостей військовослужбовців ВВНЗ можуть надати психолого-педагогічні умови: а) мотиваційні (створення позитивного мотиваційного фону навчально-виховної діяльності у ВВНЗ); б) інформаційно-методичні (безперервне забезпечення військовослужбовців інформацією про норми моральності та ролі етичних якостей в процесі реалізації професійних функцій протягом аудиторних занять і поза аудиторний час); в) навчально-виховні – визначення принципів організації освітньо-виховної роботи у ВВНЗ (гуманізму, етичної орієнтації, морального вибору) і керівництво ними в практичній діяльності – визначення алгоритму сумісної навчально-виховної діяльності офіцерів, що забезпечує спільність мети та способів їх досягнення, розвиток єдиного етично-смыслового простору); г) соціально-професійні (залучення до процесу формування етичних якостей військовослужбовців ВВНЗ, представників громадськості, фахівців з військ, які мають досвід практичної роботи). Очевидно, що виконання цих умов може бути продуктивним, якщо у ВВНЗ створити відповідне соціально-гуманітарне мікросередовище, яке буде стимулювати інтелектуальну, емоційну та духовно-етичну активність військовослужбовців, враховувати сучасні соціокультурні реалії, специфіку їх професійної діяльності.

З погляду культурологічного підходу вплив соціально-гуманітарного мікросередовища на військовослужбовців може здійснюватися за допомогою використання традиційного (нормативні знання) і рефлексивного (моральна відповідальність особистості та усвідомлення суб'єктивної приналежності до соціально-професійної спільності) механізмів, що забезпечують організацію процесу формування етичних якостей, заснованих на пізнанні навколишнього світу, професійного середовища і своєї ролі в суспільстві в цілому та в

процесі виконання професійних функцій, зокрема, залученні до етичних цінностей, формуванні здібності до морального вибору.

Ефективності організації процесу формування етичних якостей військовослужбовців ВВНЗ можуть надати і створення педагогічної методики формування етичної культури майбутнього військового фахівця. Для створення продуктивної педагогічної методики процесу цілеспрямованого формування етичних якостей військовослужбовців ВВНЗ неодмінним є використання методів самовиховання, які мають за мету виявити закономірності формування етичних якостей майбутнього військового фахівця у навчанні, визначити шляхи ефективного управління цим процесом на всіх етапах навчання. Для даного процесу характерні свої закономірності навчального та виховного характеру, самовиховання. На процес навчання та самовиховання впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники, які впливають на зміст і форми роботи викладачів і керівників підрозділів ВВНЗ.

Педагогічну методику можна визначити як освіту, максимально звернену до індивідуального досвіду військовослужбовця, його установками на оволодіння військово-професійними знаннями, вміннями, на самоорганізацію, самовизначення, саморозвиток і формування етичної основи особистості.

При створенні педагогічної методики всі ланки освітнього процесу повинні стимулювати професійне та особисте зростання суб'єктів навчання і виховання. На перший план висуваються цілісні характеристики людини, перш за все діяльнісні, в яких виявляються як людські якості, так і професійні компетенції.

Педагогічна методика може орієнтуватися на кожного з них, пропонуючи будь-якій особистості ідеальний образ для самовиховання. Акценти зміщуються у бік саморегулювання, саморозвитку, самоврядування, самоконтролю та власної активності військовослужбовця ВВНЗ. Вони самі ініціюють процес свого професійного розвитку. При цьому зростає гуманістична цінність самовизначення особистості в міру вирішення професійно-значущих задач. Педагогічна методика повинна знаходитися в органічному зв'язку з військово-педагогічним процесом, де формуються етичні якості майбутнього військового фахівця, а методи задають цільові, змістовні та процесуальні (технологічні) компоненти такого формування.

В системі етичного навчання та виховання військовослужбовця ВВНЗ саме мета

визначає орієнтовну основу діяльності, ті знання, вміння, навички, що складають базовий фон діяльності та обов'язкові параметри функціональних компонентів діяльності. Вся педагогічна методика формується на основі суспільно-державного замовлення, що знаходить віддзеркалення в кваліфікаційній характеристиці, професіограмі, моделі особистості фахівця, відповідно до яких можна виділити деякі якісні характеристики випускника ВВНЗ: високий професіоналізм і духовність, що виявляються у високих моральних якостях, в активній творчій діяльності на благо суспільства, в

можливості та здатності реалізувати потребу в творчості, в свободі самореалізації своїх сил.

Змістовний компонент педагогічної методики приводиться у відповідність з можливостями майбутнього військового фахівця. Він є основним засобом формування офіцера як керівника та організатора колективу, всебічного його розвитку, професійного і особистого зростання.

Формування етичних якостей особистості майбутнього військового фахівця повинне проходити шлях від з'ясування сутності основних етичних понять („військова честь”, „гідність”, „військовий обов'язок”, „відповідальність”, „совість”, „патріотизм” та ін.), від знання історії і традицій Української армії, від формування знань, навичок і умінь товариського взаємовідношення до практичної реалізації етичних категорій, формування у військовослужбовців здатності самостійно формулювати мету навчальної, службової і суспільної діяльності, навчання способам проблемних ситуацій, уміння знайти найраціональніші з них, частково змінювати відомий спосіб з урахуванням особливостей та умов його використання, навчання методиці аналізу ефективності своєї роботи на основі зіставлення результату роботи з поставленою метою, оволодіння прийомами корекції діяльності та до стимулювання самоосвіти і самовиховання військовослужбовців.

Успішне формування етичних якостей майбутнього військового фахівця потребує удосконалення технології освітньо-виховної діяльності, яка є сукупністю методологічних і організаційно-методичних установок, що визначають підбір, компоновку та порядок використання педагогічного інструментарію. Технологія визначає стратегію, тактику і техніку організації процесу навчання та виховання майбутнього військового фахівця.

Важливою відмітною особливістю педагогічної методики є те, що її структурні, функціональні компоненти характеризуються рухливістю та динамічністю унаслідок безперервних змін в змісті, характері військової праці, стрімких змін наукових, технічних і технологічних параметрів сфери військово-професійної діяльності. Тому педагогічна методика формування етичних якостей військовослужбовця ВВНЗ може бути як сукупність цільового, змістовного, технологічно-структурних компонентів.

Отже, необхідність удосконалення механізму морального становлення майбутнього військового фахівця зумовлюється, насамперед, специфікою його праці, складністю й суперечністю демократичних процесів у державі, а також реальним станом розробленості в педагогічній теорії і практиці.

Досвід діяльності вищих навчальних закладів ЗС України показує, що, незважаючи на широке використання в роботі різноманітних методів і форм морального виховання військовослужбовців, вони ще не знаходять оптимального втілення в самій логіці розгортання цілеспрямованого педагогічного процесу. Однією з основних причин цього є відсутність обґрунтованих теоретичних і науково-методичних механізмів формування моральних якостей особистості майбутнього військового фахівця.

Сьогодні необхідно, по-перше, приведення виховної діяльності вищих військових закладів освіти у відповідність до завдань реформування ЗС України; по-друге, зростанням у зв'язку з цим вимог до професійних і моральних якостей офіцера як ключової фігури модернізації сучасної армії; по-третє, потребами демократизації армійської дійсності та визнання у військах пріоритету суб'єктності особистості, толерантності й людської гідності, що передусім визначається моральною культурою військових фахівців.

Проте, теоретичні основи якісної перебудови виховання моральної культури майбутнього військового фахівця залишаються не розробленими, нівелюються морально-етичні норми, що сформульовані в Кодексі честі офіцера, не усвідомлюється значення у вихованні військово-педагогічного середовища, недостатньо використовуються багаті національні традиції й бойовий досвід військ, видатних воєначальників.

Усе це гальмує утвердження у військах провідних моральних принципів молодой Української держави, забезпечення єдності свідомості й поведінки в індивідуально-особистісній і професійно-соціальній сферах майбутнього військового лідера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грязнов І.О. Моральне виховання військовослужбовців як соціально-педагогічна проблема / І.О. Грязнов // Збірник наукових праць. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ. – 2002. – № 19, ч. II. – С. 134–138.

2. Коваленко Д.В. Роль і значення моральних норм в професійній діяльності військовослужбовців / Д.В. Коваленко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. пр. – Харків: Українська інженерно-педагогічна академія. – 2005. – Вип. 9. – С. 223–226.

3. Ягупов В.В. Загальне військове виховання, історія, теорія виховання / В.В. Ягупов. – К., 2002.

Л.И. Карпова-Чемерис, кандидат педагогических наук, доцент
Национальный университет обороны Украины
имени Ивана Черняховского

ЭТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ В БУДУЩЕГО ВОЕННОГО ЛИДЕРА

Рассмотрены проблемы формирования этических качеств будущего военного лидера в процессе обучения в высших военных учебных заведениях. Проанализирован поиск эффективных путей формирования этической культуры офицера.

Ключевые слова: формирование, этические качества, этическая культура, лидер, методика.

L.Karpova-Chemeris, Candidate of Pedagogic
Sciences, Associate Professor
National Defence University of Ukraine named after
I. Cherniakhovskiy

ETHIC CULTURE: PROBLEMS AND WAYS OF ITS FORMING FOR FUTURE MILITARY LEADER

The problems of forming of ethics qualities of future military specialist are considered in the process of teaching in higher soldiery educational establishments. The search of effective ways of forming of ethics is analysed cultures of officer

Keywords: forming, ethic qualities, ethic culture, leader, methodology.